

Adalékok az apafai tömeggyilkosság vizsgálatához ^[1]

A magyar holokauszt során az elpusztult zsidók zömét az országhatáron túl gyilkolták meg. A hazai áldozatok többsége két, jól elkülöníthető időszakban lelta halálát. Az 1944 tavaszán-nyarán bekövetkezett gettósítás, illetve a deportálás magyarországi szakasza is sok áldozatot követelt, de a többség az októberi nyilas hatalomátvétel környékén esett az atrocitások áldozatául. Ennek az erőszakhullámnak az egyik legtragikusabb fejezete a Debrecen melletti Apafai-erdőben 1944. október közepén elkövetett tömeggyilkosság volt, melynek következtében több mint 60 munkaszolgálatos (zsidó és nem zsidó egyaránt) veszítette életét.

Bevezető:

1944 elején Debrecen lakosságának mintegy 8–10 százaléka volt izraelita, mely közel 10 000 fős közösséget jelentett.[1] A várost 1944. március 20-án érték el a német megszálló csapatok. Az SS alakulatai behatoltak a főbb hivatalokba, és a tisztviselők megbízhatatlannak ítélt részét azonnal leváltották. A Gestapo emberei a Zsidó Hitközség irodáiban is megjelentek, ahol megszüntették a hitközség önrendelkezését, és elrendelték a Zsidó Tanács létrehozását. Megindult a zsidósági közösségi életének felszámolása, a lakások elkobzása. Március végén a debreceni zsidó iskolákban lezárult a tanév, az intézmények épületeit kisajátították. Március végétől elrendelték a zsidók számára a megkülönböztető jelzés, a sárga csillag viselését.[2]

A debreceni csendőrkörletben 1944. május 9-én kezdődött a gettósítás. A kijelölt területet május 15-ig kellett elfoglalniuk a zsidóknak. A gettó két zárt, kapcsolódás nélküli tömbből állt, melyeket a köznyelv kis és nagy gettóként emlegetett. Mivel a fiatal zsidó férfiak zöme munkaszolgálaton volt, a kijelölt kényszerlakhely lakóinak többségét nő, gyermek vagy idős személy alkotta. A zsidók elleni eljárás részleteiben ellenvéleményt megfogalmazó polgármestert, *dr. Kölcsey Sándort*[3] lemondásra kényszerítették.[4]

Nem sokkal ezt követően kezdődött meg a gettók felszámolása, a gyűjtőtáborok felállítása és a deportálás. A környező települések zsidóságával együtt a debreceni gettók lakóit június végén a városi téglagyárba zsúfolták össze, majd a magyar hatóságok több mint 10 000 embert deportáltak Debrecenből Auschwitz-Birkenaubába, illetve ausztriai munkatáborokba.[5]

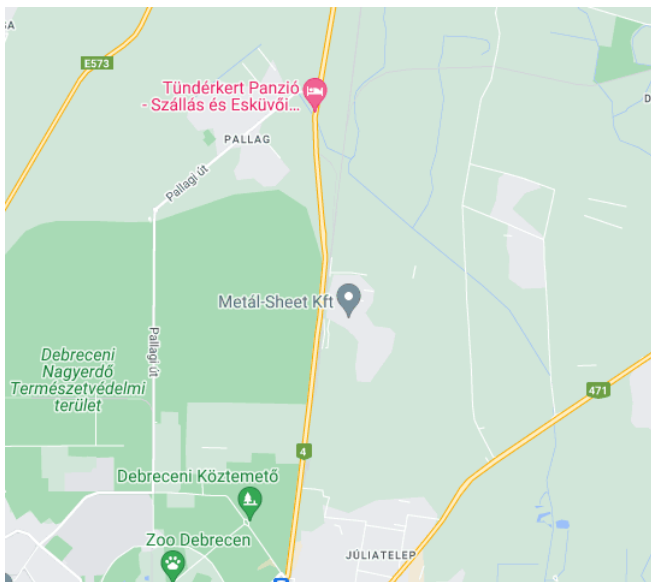

A gettó kerítése

A deportáltakon kívül a zsidó munkaképes férfiak többsége munkaszolgálatot teljesített. Munkaejreikre továbbra is szükség volt, és bár 1944 októberéig sok nélkülözést kellett megélniük, de a hátszágban szolgálatot teljesítők élete kevésbé forgott veszélyben, mint a front közelében szolgáló társaiké. A legtöbb kiegészítő munkaszolgálatost Debrecenben a reptéren foglalkoztatták, ahol a bővítési és karbantartási munkákat végezték a 106/303-as és a 106/304-es újjászervezett, más vidékről hozott zsidó munkaszolgálatosokkal kiegészített egységekben. Még 1944. október 1-én is a kifutópálya tisztítását végezték teljes létszámmal. A közeledő szovjet csapatok hírére október 9-én – Debrecenben ekkor már az ágyúlövések is hallatszottak – a VI. hadtest parancsnoksága elrendelte a repülőter elhagyását és az összes nem harcoló alakulat Nyugatra telepítését, beleértve a zsidó századokat is. A front közeledtére ugyanis nemcsak az átvonuló csapatok és a polgári menekültek száma szaporodott meg, hanem egyre több lett a katonaszökevény is, és ez a helyzet már szökésre csábította a munkaszolgálatosokat. A szovjet erők délről és keletről is körbevették a várost, így a németek számára csak az észak felé való kivonulás lehetősége maradt nyitva.[6] 1944. október 12-én plakátokon hirdették ki a statáriumot a szökött katonák, fegyverrejtegetők, rémhírtérjesztők és fosztogatók ellen.[7] Erre hivatkozva végezték ki ezután az elfogott katonaszökevényeket, a partizánnak minősített személyeket és a szökött munkaszolgálatosokat.

Ezekben a napokban zajlott a debreceni páncéloscsata, amelynek tétje az volt, hogy sikerül-e megállítani a szovjet erőt, mielőtt azok elvághatnák egymástól a Kárpátokban harcoló német és magyar csapatokat. A németek szempontjából az a körülmény kecsesített sikerrel, hogy a szovjet csapatok az adott harcéri helyzetre nem igazán voltak felkészítve, gyorsan mozgó egységeik túl gyengék voltak ahhoz, hogy meg is tartsák az elfoglalt területeket, így a fronton megnyíló hézagokba benyomulhattak a németek páncélos erői.[8] A harcok alatt viszont különböző csoportok kezdtek le-leszakadozni a visszavonuló egységekből. Voltak, akiknek sikerült megfelelő búvóhelyet találni: *Müller Miklós* vezetésével ötven, addig a repülőtéren dolgozó munkaszolgálatos a debreceni egyetemhez húzódott, és ott ügyességgel, szerencsével átvészelték a város elfoglalásáig eltelő veszedelmes időszakot.[9]

Nem mindenkinek volt azonban ilyen szerencséje. Egy másik csoport, amely a 106/304-es munkásszázadból szökött meg (véltetőleg magyarok és zsidók vegyesen), a Széchenyi utcai Állami Süketnéma Intézet pincéjében és egyéb helyiségeiben rejtőzködött el. Nem sokáig maradhettek ott, mert a szomszéd házak egyik lakója a közelben lévő Gestapo-alakulatnak feljelentette a rejtőzködőket. A német parancsnokság az Intézetet azonnal körülzáratta.[10] Az épületbe behatoló SS-katonák az odamenekült 62 munkaszolgálatost a rendőrség Kossuth utcai székházába kísérték. A foglyokat a pincébe zárták, akik ott töltötték az éjszakát. Másnap, 1944. október 13-án délben SS-katonák és csendőrök a 62 őrizetést az apafai katonai lőtérre kísérték.[11]

Előtte, október 13-án a reggeli órákban a csendőrök mintegy 40–50 főt fogtak össze az utcán lévő civilek közül. A zömében idősebbekből álló csoportot a Péterfia utcai laktanyába vitték, ahol *Binder Gusztáv* csendőr főhadnagy[12] parancsára, négy csendőr kíséretében, szerszámokat vettek magukhoz, majd az ásókkal és lapátokkal felszerelve az apafai lőtérre mentek. Út közben a csoportot kísérő csendőrök elmondták, hogy a munkáról, amit végezniük kell, senkinek, soha nem beszélhetnek. A csoport délután fél kettő tájban ért a helyszínre, ahol két német katona tolmács útján közölte velük, hogy a lőtér hátsó részében két gödröt kell ásniuk. A munkára kivezényelt civilek a lőtér hátsó része felé menve látták meg az ott csoportosuló munkaszolgálatosokat, akiket négy géppisztolyos német katona őrzött. A civilek csoportja a munkához kétfelé vált. Eközben a németek megparancsolták a foglyoknak, hogy vetkőzzenek le. A kipakoltatott irataikat a helyszínen elégették. A munkájukkal végző civileket, akik a folyamatos unszolás, nógatás ellenére sem tudtak 70 cm-nél mélyebb gödröt ásni, kiparancsolták a gödrökből, és az erdő felé irányították őket azzal az utasítással, hogy meg ne merjenek fordulni. Egy csoportjukra rá is parancsoltak, hogy fekdüdjenek a földre, és a fejüket fordítsák ellenkező irányba.[13] A bátrabbak ennek ellenére végignézték a történeteket, így szemtanúkká váltak.

A tanúk vallomásai szerint egyszerre 8–10 embert vittek a gödrök széléhez, majd géppisztolysorozatokkal a sírjukba lötték őket. A többször megismétlődött sortűz után újra összerelték a civileket, akiknek megparancsolták, hogy temessék be a sírokat. Munkájuk végeztével meg kellett hallgatniuk tolmács útján egy német tiszt beszédét, melynek lényege az volt, hogy semmiképpen se sajnálják az áldozatokat, mert ha nem végeztek volna velük, akkor „ezek a bitang partizánok végeztek volna velünk.”[14] A szörnyű feladatot elvégzett civilek délután 4 óra tájban indultak vissza a városba, annak határától ki-ki a maga útján tért sietve haza, hogy a délután 5 órától életbe lépő kijárási tilalmat nehogya megszegje.

1944 októberében nem ez volt az egyetlen nagyszabású, zsidók elleni véres atrocitás. Október 8-án a Prinz Eugen SS-alakulat a cservenkai téglagyárban rendezett mérszárllást, 11-én pedig ugyancsak SS-alakulatok a kiskunhalasi vasútállomáson 196 munkaszolgálatossal végeztek.[15] Az apafai mérszárllás is jelzi, hogy a háború vége felé közeledve a német vezetés minden eszközt bevetett, hogy elrettentsen mindenkit a dezertálástól, és igyekezett mindenáron fenntartani csapatai fegyelmét az egyre kilátástalanabbá váló helyzetben.

Még tartott a világháború, amikor a Debreceni Zsidó Szövetség 1945. február 23-án levélben fordult a főispánhoz, kérve a tömegsír feltárását, a holtak exhumálását, és azt, hogy az áldozatoknak hősi halottakhoz méltóan adjanak végtisztességet. Március elején már megindult a sírok kihatolása.[16]

1945. április 4-én egy többtagú vizsgálóbizottság szállt ki az apafai lőtér területére. A szemtanúk pontosan megmutatták azt a két sírt, amelyek a meggyilkolt zsidó áldozatok holttesteit rejtették.[17] A vizsgálóbizottság elrendelte az exhumált áldozatok boncolását. Megállapításait a B. 257/3-1945. számú, 53 oldalas boncolási jegyzőkönyvben rögzítették, azt megküldték az ügyészségnek is.[18] A kivégzéseket elkövető SS-katonákat nem vonták felelősségre tettükért, még az egységüket sem sikerült pontosan megállapítani. Az ügyben közvetve érintett csendőrtisztek közül *Szilády Gyula* csendőrezredes,[19] a VI. csendőrkerület parancsnoka, *Binder Gusztáv* főhadnagy, a Nemzeti Számonkérő Különítmény (NSZK) katonai nyomozó alosztályának parancsnokhelyettese és *Demeter Zoltán* főhadnagy,[20] az NSZK ipari nyomozó alosztályának egyik parancsnokhelyettese kerültek bíróság elé.[21] Meg kell azonban jegyeznünk, hogy egyiküket sem közvetlenül az apafai tömeggyilkosság, hanem a nyilas uralom alatt a Dunántúlon elkövetett tetteik miatt vonták eljárás alá.

Szilády Gyula ezredest kivégezték, egyes források szerint azonban már az akasztás előtt agyonverték.[22] Demeter Zoltán Ausztriába menekült, így egy rövid időre elkerülte a felelősségre vonást.[23] Az amerikai fogságból való hazatérése utáni letartóztatásáról 1946 decemberében adtak hírt az újságok, 67 gyilkosság elkövetésével, szökni akaró katonának és munkaszolgálatosok megölésével vádolták.[24] A tárgyalás során bűnösnek találták, és halálra ítélték. Kivégzésére Győrben került sor 1947. augusztus 9-én. A híradások szerint a baloldali gondolkodásúak üldözéséért, megkínzásáért, halálra ítélésükben való közreműködéséért kapta az ítéletet.[25] Tizenöt ember haláláért, és számos ember megkínzásáért tartották bűnösnek.[26] Más lapok szerint „*Beregszászon, Hegyeshalomnál, és a Dunántúli több pontján üldözötték tömegeit gyilkolta le.*”[27]

Binder Gusztávot a háború után igazolási eljárás alá vonták.[28] Ekkor még elkerülte a súlyos ítéletet, 1959-ben azonban nagyszabású eljárás indult a volt csendőrtisztek, politikai nyomozók ellen, melynek során 69 embert vettek őrizetbe.[29] A perben számos halálos ítélet született. Binder Gusztávot egyes szerzők szerint életfogytiglanra ítélték.[30] más helyeken az olvasható, hogy 15 év börtönbüntetést kapott.[31] Az mindenesetre elmondható, hogy 1976 áprilisában Binder még börtönbüntetését töltötte.[32]

A hivatalos eljárás lezárulta után a Debreceni Izraelita Hitközség az áldozatokat a Monostorpályi úti temetőben helyezte örök nyugalomra. Az áldozatok teljes névsorát a személyazonossági okmányok hiányában nem lehetett pontosan kideríteni. *Lazarovits László* kutatása szerint az Apafán kivégzett zsidó munkaszolgálatosok név szerint azonosítható tagjai a következő személyek voltak:

Ábrahám Lajos, Debrecen	Kuta Miklós, Gyula
Benjámin Dávid, Békéscsaba	Lebovits Dezső, Gyula
Berger Zsigmond, Békéscsaba	Mittelmann Adolf
Berkovits Jenő	Münz Miklós
Breuer Sándor, Békéscsaba	Dr. Nagy Sándor, Debrecen
Feldmann János	Neufeld [...], Orosháza

Forgács Endre	Paller Dezső, Békéscsaba
Frankl Andor, Békéscsaba	Pfeifer István
Frenkel Mihály, Hajdúszoboszló	Róse Ernő
Frisch Ábrahám, Békéscsaba	Rosenberg Mózes, Kaba
Friedmann Jenő	Rosenfeld Lajos, Debrecen
Goldstein Endre, Debrecen	Rosenzweig Jide
Goldstein Mór, Debrecen	Sillemayer [...] Debrecen
Gróf Imre, Szolnok	Soltész Zoltán, Debrecen v. Hajdúszoboszló
Gruber Márkus, Békéscsaba	Dr. Solti Elemér, Szolnok
Grüner Gyula, Debrecen	Stern Lajos
Grünwald Ábrahám, Békéscsaba	Stern Sándor, Békéscsaba
Guttman Lajos, Dévaványa vagy Szeghalom	Tescher Lajos, Békéscsaba
Haász Hermann, Kaba	Ungár Ernő, Komádi
Knöpfler Ignác, Békéscsaba	Weinberger Jenő, Debrecen ^[33]
Kohn Mór, Békéscsaba	

A *Magyar Közlöny* 1948. szeptember 7-i száma a holtányilvánítások között megemlíti még Schwartz Albert Vésztőn született debreceni lakost, akit munkaszolgálatosként 1944 októberében az apafai erdőben végeztek ki.^[34]

Egy lakóház-államosítás elleni fellebbezési ügyben keletkezett iratban panasolta 1952-ben a hajdúnánási *Herbst Jakab* és felesége, *Grósz Malvin* (Máli), hogy az öregségükre tőlük elvett ingatlanban velük él még a háború borzalmait következtében megőrült leányuk, akinek a férjét „1944 év őszén a nyilasok az apafai erdőben, mint munkaszolgálatos agyonlőtték”. Valószínűsíthető, hogy a leányuk, *Herbst Ilona* férjéről, a felsővisői születésű *Brettner Izrael*-ről van szó.^[35]

Az elmúlt évtizedekben sokan, többféle szempontból vizsgálták az apafai eseményeket. Forrásközlésünkben egy, az MSZMP Hajdú-Bihar Megyei Bizottsága Archívumába 1987-ben *Molnár Béla* nyugállományú alezredes^[36] által leadott, az apafai tömeggyilkosságot feltárni szándékozó tanulmányt közlünk, amely új adalékokkal szolgálhat a tragikus esemény jobb megismeréséhez. Megjegyzendő, hogy a szerzőnek van egy másik, ugyanerről a témáról szóló tanulmánya is a levéltárban, mi azonban az újabb, bővebb verziót közöljük. Molnár Béla tudomásunk szerint mindeddig még publikálatlan írása az eseményekben résztvevő személyek és a tanúk megszólaltatásán, a korabeli sajtóanyag ismeretén és az ügyészégi-bírói iratanyag vizsgálatán alapszik.

Dokumentum:

Molnár Béla nyá. [nyugállományú] alezredes *Adalékok a Tiszántúl német megszállása utáni történetéhez* című tanulmánya

Kiskunfélegyháza, 1987. július 21.

E tanulmány két témakört érint:

1. Mi történt a Tiszántúl német megszállása után? 2. Mi történt Debrecen mellett az apafai lőtéren 1944. október 13-án? Ugyanis a II. világháború magyarországi szakaszában az egyik legsúlyosabb háborús és népellenes bűncselekményt Debrecen mellett, az apafai lőtéren követték el. A bűncselekményt magyar területen, egy szövetségesnek mondott állam területén, magyar állampolgárok ellen követték el minden törvényes eljárás nélkül, a hadijogot és az emberiséget semmibe véve.

A két témakör egymásba kapcsolódik, egymást kiegészíti és értelmezi. A két történet főszereplői magyar csendőrök és megszálló német SS-katonák. A vádlottak, a magyar csendőrök és a vád szemtanúi mondják el véleményüket. Az olvasó így első kézből kapott információk segítségével pillanthat be a megszállt Magyarországot életébe, ismerheti meg, milyen is volt a fasiszmus, az „új európai rend”, amelynek kiépítése kezdetét vette.

Az iskolákban tanítják Magyarország felszabadításának történetét, s benne a debreceni páncéloscsata történetét. De kevesen tudunk arról, hogy mi is történt ez időben Debrecenben, a frontvárosban.

Mi történt a Tiszántúlon a német megszállás után?

Molnár Béla: Vizsgálat a Debrecen mellett, az apafai lőtérén 1944. október 13-án elkövetett tömeggyilkosság ügyében

A II. világháború magyarországi szakaszában az egyik legsúlyosabb háborús és népellenes bűncselekményt 1944. október 13-án Debrecen határában az apafai lőtérén követték el. E bűncselekményt tehát magyar területen, egy szövetségesnek mondott állam területén és magyar állampolgárok ellen követték el minden törvényes eljárás nélkül, a hadijogot és az emberiséget semmibe véve.

Bizonyítéka ez annak, hogy a magyar nép békevágyát csak féktelen terrorral tudták letörni és a háború folytatására kényszeríteni. A magyar és a német megszálló hatóságok a legteljesebb egyetértésben követték el a magyar nép ellen a bűncselekményeiket. Ennek oka a magyar uralkodó osztályok kis felsőbbrendű fajnak [!] tartották magukat, a történelmi múltra hivatkozva állítják: a Kárpát-medencében élő szláv, román, zsidó és más „kevésbé értékes” fajok felett joguk van uralkodni. Ezeknek a „kevésbé értékes” fajoknak képviselőit a baloldallal, tehát a megbízhatatlanokkal együtt büntető jellegű munkaszolgálatra osztják be.

A sok, eddig ismeretlen adat mellett növelheti e tanulmány értékét az, hogy a csendőrök és a szemtanúk mondják el, mi is történt Magyarországon a német megszállás után, és amíg változatlan heveséssel jó tíz napon át folyt a II. világháború egyik legnagyobb páncélos csatája, mi történt Debrecenben, a frontvárosban.

Az első tanú Szilády Gyula csendőrezredes, a VI. csendőrkerület parancsnoka. Kérdez a szerző. (1.)

– Hogyan alakult a csendőrség és a megszállók viszonya?

– Szilády Gyula: A németek 1944. március 19-i bevonulásakor belügyminiszteri utasításra minden ellenállástól tartózkodtunk. Két nappal később a Gestapo[37] is megérkezett a német csendőrséggel együtt. Vitzling csendőrőrnagy és Dr. Bauder alezredes, a debreceni Gestapo főnöke hivatalosan meglátogattak engem parancsnokságomon. Látogatásukat viszonzotam. A két úr egyszer vacsorát is adott a Bika Szállóban,[38] melyre meghívták a csendőr tisztikart. Belügyminiszteri utasításra ezt a vacsorát viszonzotam a csendőrlaktanya helyiségében, ezen a vacsorán négy német csendőrtiszt jelent meg és Dr. Bauder alezredes."

– Milyen szerepet játszott a csendőrség az antifasiszták és a zsidó származású magyar állampolgárok üldözésében?

– Szilády: Tudomásom volt arról, hogy a Gestapo a debreceni rendőrség segítségének igénybevételével sorozatos letartóztatásokat foganatosít a városban. Tudomásom szerint elsősorban gazdag és prominens zsidókat vettek őrizetbe. Hogy a vidéki elfogásokkal kapcsolatban a csendőrséget igénybe vették volna a Gestapo emberei, arról nem tudok, de tudok róla, hogy vidékről a VI. csendőrkerület nyomozó alosztálya is felvilágosítást adott felszólításra a Gestapónak arról, hogy a Sztójay-kormány betiltotta a baloldali, demokratikus ellenzéki pártok működését, de arról, hogy a Gestapo a betiltott pártok vezetőit elfogta, vagy figyeltette volna a VI. csendőrkerület területén, arról nincsen tudomásom.

– Mennyiben változott a csendőrség feladata, amikor a VI. hadtest, illetve a csendőrkerület hadműveleti területté vált?

– Szilády: Április végén jelent meg a rendelet arról, hogy az ország a Tiszáig hadtápterületnek tekintendő. Hadműveleti területté a VI. csendőrkerület szeptemberben nyilvánított. Itt is megalakult a honvéd katonai közigazgatás, és a csendőrségnek fokozott feladatává vált a honvédségnek minden irányú támogatása. Fokozódott a nyomozó alosztály és a csendőrök munkája az előállításokkal és a behívottak ellenőrzésével kapcsolatban.

Fehér Lajos: *Így történt* című könyvében olvasható: „... a 858 oldalas könyvecskében hány keresett katona személye lehet. Megdöbbentő szám jött ki: kb. 40 000, azaz egy háborús létszámra feltöltött hadtest személyi állományának felel meg az 1944. év nyarán Magyarországon a bevonulás elől így vagy úgy »kitért«, tehát megszökött katonaköteles állampolgárok száma. [39]

– A csendőrségnek milyen szerepe volt a gettó felállításában?

– Szilády: A debreceni gettót a rendőrség állította fel, a csendőrség a téglagyári tábor felállításáért volt felelős.

– A téglagyári tábor felállítására vonatkozóan mikor, kiktől és milyen instrukciókat kapott?

– Szilády: 1944-ben, nyár elején részt vettem Szegeden egy, e tárgybán összehívott konferencián. Itt kiadták az V. és VI. hadtest területén felállítandó összes táborokra vonatkozóan az utasítást. A konferencián megjelentek a fő- és alispánok és a polgármesterek. Jelen volt a Gestapo egy összekötő tisztje is. Az értekezleten Bakó[40] és Endre[41] államtitkárok, továbbá vitéz Ferenczy László,[42] – aki zsidó ügyekben a két államtitkár megbízottja volt – tartott előadást.

Mind a hárman hangsúlyozták, hogy szükséges a táborok felállítása azért, hogy ott a németek rendelkezésére álljon munkaerő a német munkási létszám pótlására. Ezzel egyúttal a zsidóságot a magyar közéletből is kikapcsoljuk – mondták.

A VI. hadtest, illetve csendőrkerület területén három tábor volt felállítandó, a debreceni, a békéscsabai és a szolnoki. A berettyóújfalui gettó lakóit a Bihar megyei főispán kívánságára Nagyváradra telepítették. Az előadók jelentették, hogy a zsidókat valószínűleg el fogják vinni a táborból a németek, hogy milyen mértékben, ez a németektől függ. Mintegy két héttel a tábor felállítása után meg is jött az értesítés a Belügyből, hogy mikor indulnak Debrecenből és a többi táborból a deportáló vonatok.

– Mi történt azután, hogy Szegedről visszajött?

– Szilády: A kapott parancsok értelmében a gyűjtőtábor felállítása céljából érintkezésbe léptem Szegedről való visszatérésem után Debrecen város vezetésével, a célból, hogy a felállítandó gyűjtőhelyre alkalmas helyet kijelöljünk. Zöld Józseffel,[43] és azt hiszem, Szabó József rendőrtanácsossal együtt, gépkocsin kimentünk a téglagyárba. A téglagyári gödröt alkalmasnak találtuk a zsidók számára gyűjtőhelynek, mert kevés őrszemélyzetet kívánt, fő szempont volt a jó őrizhetőség. A vidékről érkező szállítmányok ott jól együtt tarthatók és csoportosíthatók voltak. Lakóhely céljára bőségesen rendelkezésre állottak a téglaszárító pajták és téglaegető kemencék. Mintegy 10–12 ezer ember került itt elhelyezésre. A szükséges legénységet a nagyváradai és a miskolci csendőrkerület adta. Megjegyzem, a csendőrség csupán a külső őrzést adta, a kemencék bejáratánál már német őrség állott. A táborparancsnok egy gestapós százados volt. Névleg nem ismerem, de tudom, hogy ő volt a nyíregyházi tábor parancsnoka is, onnan jött ide.

– Tudja ön, hogy a táborba összezsúfolt emberek között ápolásra, gyógyszerre szoruló emberek, köztük terhes nők is voltak?

(Megjegyzés: A zsidó származású magyar állampolgároknak mintegy 10–15%-át hívták be munkaszolgálatra. Ebből következik, hogy a táborba zárt embereknek a nagy részét öregek és gyerekek, valamint nők tették ki. Közöttük sok volt az árva és az özvegy.)

– Szilády: Tudomásom volt arról, hogy az itt őrzöttek között terhes nők is voltak. Az elhelyezendőket kényelméről annyiban gondoskodtak, hogy a szükséges legénységet a nagyváradai és a miskolci csendőrkerület adta. Az őrzésre és bánásmódra vonatkozót azonban én dolgoztam ki a részleteket [!] és én adtam az utasítást a felsőbb helyről adott általános irányelvek alapján.

– A nagyváradai és a miskolci csendőrséget említette, a debreceni csendőrkerületből nem volt itt senki?

– Szilády: Az idevezényelt csendőrök kiegészítésére a VI. csendőrkerület állományából is adtam legénységet.

– Tudja ön, hogy a táborban a főzőedény hiányában fürdőkádban voltak kénytelenek főzni, hogy a táborban egy vízcsapon csordogált a víz? Ahogyan megállapította, 10–12 ezer ember számára nem hogy tisztálkodni, de inni is kevés volt? Önök emberi mivoltukban megalázták, éh- és szomjhalálra ítélték, a megszálló hatalomnak kiszolgáltatták a semmiről sem tehető embereket.

– Szilády: Az élelmezésről a város gondoskodott, Zöld József volt ezzel megbízva.

– Mit tud ön arról, hogy a táborban csendőrök fosztogatták az áldozataikat?

– Szilády: Hallomásból tudom, hogy a téglagyár lakóitól pénzt és értékeket vettek el az úgynevezett vagyongyűjtő csoportok. Ezeket a csoportokat pénzügyőrök és csendőrök alkották. Kőnczey[44] százados, a VI. csendőrkerület nyomozó alosztályának parancsnoka vezényelte a nyomozókat erre a munkára.

– Milyen embernek ismerte Kőnczeyt?

– Szilády: Kőnczeyt rendes, megbízható csendőrtisztnek ismertem, akit azonban felesége abban az irányban befolyásolt, hogy a zsidóktól eltulajdonítson értéktárgyakat.

– Ktől kapták az utasítást arra, hogy fosztogassák az áldozataikat?

– Szilády: A szegedi értekezlet alapján a téglagyárban lévő zsidóknál puhatolni kellett az elrejtett zsidó vagyont.

– Arra is volt rendelkezés, hogy testi motozást alkalmazzanak és veréssel is szedjék ki az értékeiket?

– Szilády: Arra, hogy a debreceni gettóban elhelyezett zsidók elrejtett vagyontárgyait veréssel is szedjék ki, rendelkezés nem volt.

– A tábor felállításáért ön volt felelős, a csendőrök parancsnoka is ön volt, miért nem akadályozta meg a bűncselekmények elkövetését?

– Szilády: Ami a gettó táborban történt, azt Zeidl Siegfried[45] SS-százados és Gerőffy András csendőr alezredes intézték.

– Mit tud az 1944 októberében, Debrecenben elkövetett gyilkosságokról?

– Szilády: Jelentés szerint fogtak el partizánokat, s ezeket Martinovics[46] ezredesnek, a városvédelmi parancsnoknak adták át. Hogy mi történt az állítólagos partizánokkal, arról jelentést nem tettek. Nem tudok arról, hogy a csendőrök ebben az időben magyar katonákat, munkaszolgálatosokat és civil személyeket, köztük nőket is agyonlőttek.

Demeter Zoltán csendőr főhadnagy volt a parancsnoka annak a csendőrkülönműténynek, amelyet Martinovics parancsnoksága alá visszarendeltem Debrecenbe.

– Ön, mint a csendőrök parancsnoka, indított-e vizsgálatot a kivégzésekkel kapcsolatban?

– Szilády: A debreceni kivégzésekkel kapcsolatban ilyen bűnvádi eljárás nem indult. A kivégzésekről csak a debreceni rendőrségen szereztem tudomást. Én ebben az időben nem is voltam Debrecenben. Október 9-én mentem el, 15-én jöttem vissza, aztán újra elmentem.

A bíróság ítélete és az ítélet indoklása:

„Nem igyekezett megakadályozni alantasainak brutalitását, noha ez törvényesen hatáskörében, módjában állott volna. Bár jól tudta és látta, hogy a csendőrök a nép egyes rétegei ellen, a rájuk jutó ténykedést messze túlhaladják. Ilyenképpen ő is részesévé vált a népellenes bűnök elkövetésében.”

Halálra ítélték, az ítéletet végrehajtották.

Munkaszolgálatosok Debrecenben

A június 2-i légitámadás, és majd szeptembertől a Vörös Hadsereg Erdélyben való megjelenése után újabb és újabb munkaszolgálatosokat irányítottak Debrecenbe. Első századaikat még a gettóból és baloldaliakból szervezték. A Honvédelmi Minisztérium által 1944. augusztus 18-án kiadott rendelet a debreceni VI. hadtest területén már 20 ruszin és 5 román katonai munkásszázad felállításáról intézkedett.

A Vörös Hadsereg október 8-án kijutott Nádudvar, Püspökladány, Dévaványa, Túrkeve, Karcag és Hajdúszoboszló térségébe. Ezzel kezdetét vette Debrecen közigazgatási és katonai kiürítése. Természetesen visszavonták a munkaszolgálatosokat is. Gyulaházi Jenő,[47] a volt 106/304-es század parancsnokának a helyettese: „Október 7-én éjjel a VI. hadtesttől Görgei főhadnagy hívott telefonon, és azt az utasítást adta, hogy vonuljunk vissza, a szerszámokat vigyük magunkkal, a polgári Tisza-hídnál gyülekezzünk. Már akkor sokan lemaradtak.” (2.)

Veres Péter[48] író és politikus, a volt 462-es különleges század tagja: „Október nyolcadikán kora reggel sorakozó: megyünk nyugat felé... Ez a sorakozó már csak olyan ímmel-ámmal ment. Sokan meglógtak, nem is az éjszaka, hanem még este.” (3.)

A háborúval, a fasiszta diktatúrával és a német megszállással való szembeszállás és szakítás egyedi, de általános és jellemző formája a szökés volt. S csak természetesen volt, hogy a bomlás folyamata először a horthysta-fasiszta rendszer által büntető jellegű munkaszolgálatra beosztott, másodrangú állampolgárokká degradált emberek körében indult meg. A szökevények körül a legnehezebb helyzetben a zsidó származású munkaszolgálatosok voltak. Nekik egyszerűen nem volt hová menniük. Családjukat deportálták, otthonaikat kifosztották és lefoglalták. A fasiszta terror elsősorban közülük szedte áldozatait.

Így merült fel a kérdés, hogy az október 13-án kivégzett szökevényeket mikor és kik tartóztatták le?

A történetet többféle változatban olvastam, közülük a legmértékertartóbb a Dr. Szarukán József[49] vizsgálóbíró által írt visszaemlékezés volt.

Szerinte: „A 62 áldozat munkaszolgálatot teljesített a repülőter közelében levő Sárga tanyán. A Vörös Hadsereg előnyomulásának hírére, október 12-én megszöktek alakulatukból, a város felé tartottak, de értesülve, hogy Debrecen még német megszállás alatt áll, a város központjába nem mertek bemenni, ezért a Süketnémák Intézetének Széchenyi úti pincéjében rejtőztek el. Nem sokáig lehettek ott, mert német SS-katonák hatoltak be az intézetbe, letartóztatták őket, és a rendőrkapitányság Kossuth utcai székházába kísérték. Másnap, október 13-án délben 10–12 SS-katonára 2 csendőrrel együtt kivítették [!] őket az apafai lőtérre.” (4.)

Veres Péter és Gyulaházi Jenő szerint október 8-án kapták meg a parancsot a visszavonulásra, s már akkor sokan lemaradtak. Feltehetően a debreceniek már akkor visszamaradtak. Hiszen elképzelhetetlen, hogy október 12-én ezen az úton bárki is bejöhessen a városba. Először, ezt az utat október 8-án a Vörös Hadsereg lezárta, másodszer, ez az út október 9-én 16 órától tűz alatt állt. Ezt a felvetésemet erősíti meg Müller Miklós tanúvallomása is: „1944 októberében harminchatod magammal, szökésünk közben, mint betegek lettünk a klinikákon elhelyezve. Október 10-én Szilágyi Sámuel jött hozzám és tanácsot kért, hogy a Süketnémák Intézetében lévő 66 munkaszolgálatos mit csináljon. Én üzentem vele három ízben, hogy mindnyájan hozzánk jöjjenek át, azonban nem jöttek. Ez a 66 munkaszolgálatos volt az, akiket Apafán kivégeztek.” (5.)

A két csoport a 106/304-es századból maradt le, ismerték egymást. Ha 10-én találkoztak, és még háromszor üzenhettek egymásnak, úgy e két csoport el nem hagyta Debrecen.

Miért maradtak, illetve miért nem mentek tovább?

A kérdésre nem tudok bizonyosan válaszolni, csak feltevésem van. Ugyanis a 62 áldozatból 36-ot tudtak azonosítani, közülük csak 5 volt debreceni illetőségű. A többiek Kabára, Hajdúszoboszlóra, Békéscsabára, Orosházára, Gyulára, Komádiba, Szeghalomra és Szolokra valók voltak, tehát tovább szerettek volna menni.

A kérdés másik része, mikor és kik tartóztatták le a szökevényeket?

Bogovics József 100–150 m-re lakott az intézettől, s ezekben a napokban feljegyzést készített, ebből részlet: „Október 9-én 16 órától az oroszok ágyúzták a Széchenyi kertet. A partizánok 10-én éjszaka ellepték a város széléit, a lövöldözés másnap is hallatszott. Október 11-én 16 órakor a csendőrök és az SS-ek kiürítették a Széchenyi út egy részét, a 74. sz. alatt partizánt kerestek, de nem tudták elfogni. Az éjszakát az intézetben töltöttük, 12-én elindultunk a városba.” (6.)

Amint ez ebből a kis beszámolóból is kiderült, a kereskedelmi iskolában lévő csendőrök és SS-katonák október 11-én az intézet körül razziáztak, több mint valószínű, hogy az intézetben lévő szökevényeket is ők fogták le.

Bogovicsék a kritikus éjszakát az intézet óvóhelyén töltötték, – különben ezt az óvóhelyet az egész környék használta – 12-én mentek be a városba, de razziától és embereket letartóztatásáról említést nem tettek.

Szendrei Lajos rendőr százados a győri Népbíróságon tett vallomásában elmondta, hogy: „1944 októberében mint a kapitányság őrségének a parancsnoka teljesített szolgálatot. Október 10-e körül lehetett, amikor a németek kb. 50–60 zsidó munkaszolgálatost hoztak a fogdába. Ezeket külön-külön hozták, és német katona volt a foglárjuk. Egy napon megjelent Demeter főhadnagy a kapitányság udvarán...” stb. (7.)

Erre még visszatérünk. Ebből két fontos megállapítást lehet kiemelni, először nem egyszerre hozták őket, ezért nem lehet letartóztatásuk pontos idejét megállapítani, másodszor nem azt mondta, hogy másnap megjelent a kapitányság udvarán, hanem azt, hogy „egy napon”. Ebből következik, hogy letartóztatásuk után több napra vitték el őket utolsó újtjukra.

Az e témával foglalkozók már azon is megakadtak, hogy másnapra halasztották kivégzésüket, most pedig kiderül, hogy letartóztatásuk után több napra vitték el őket. Mindez megerősíti, hogy a frontokon elszenvedett vereség és a Debrecenben, frontvárosban uralkodó terror között kölcsönhatások állottak fenn. De erről később.

Az ügynek tulajdonképpen két gyanúsítottja volt, Dr. Demeter Zoltán és Dr. Binder Gusztáv csendőr főhadnagyok.

Megközelítően azonos időpontban tárgyalták ügyüket. Bindert felmentették, Demetert halálra ítélték.

Az apafai tömeggyilkosság a győri Népbíróság előtt

A bűncselekmény gyanúsítottja Dr. Demeter Zoltán főhadnagy

Dr. Demeter Zoltán főhadnagyot, amerikai fogságból való hazatérése után a győri Népbíróság letartóztatta, mivel Debrecenből való távozása után a győri nyilas Számonkérő Szék nyomozója lett.

Letartóztatásáról értesülve, a debreceni hatóságok a kiadatását kérték. Íme, a kikérő levél: „Hivatalom értesülése szerint T. Cím őrzetében van Demeter Zoltán csendőr főhadnagy. Nevezett 1944 októberében Debrecenben a Vörös Hadsereg bevonulása előtt csendőrnnyomozó alakulat parancsnoka volt, és alapos gyanú terheli arra vonatkozólag, hogy részese volt a Debrecen mellett lévő Apafája lőtérén történt kivégzésnek.” (8.) 1946. évi április hó 17. napján.

Demeter főhadnagyot a győri Népbíróság nem adta ki, ezért a debreceni ügyét is ott tárgyalták. Dr. Demeter Zoltán főhadnagy védelmére elmondta, hogy: „Megfelel a valóságnak, hogy én 1944. évi október hó 19. napjáig Debrecenben, mint csendőr főhadnagy teljesítettem szolgálatot. Az utolsó tíz napban karhatalmi őrségparancsnok voltam, a magyar véderőparancsnok mellett. Alám volt beosztva mintegy 40–50 főnyi csendőr, tisztek nélkül. Elhelyezési körletünk ezekben az utolsó napokban a Péterfia u. 45. sz. alatt volt. Feladatunk volt a honvéd épületek, így a hadtestparancsnokság, továbbá a véderő-parancsnokság épületeinek az őrzése. Mivel Debrecenben rendőrség akkor nem teljesített szolgálatot, a rendelkezésre álló fennmaradt csendőrökkel portyáztuk a város utcáit, ezzel megakadályozva a majdnem kiürített város fosztogatását. Ezen idő alatt úgy az én rendelkezésem, mint az alám beosztottak rendelkezése alá semmiféle foglyok nem tartoztak.” (9.)

A védelem két tanút állított. Kiss Miklós csendőr alhadnagy: „Emlékezetem szerint 1944. október 9-én Demeter főhadnagy vezetése alatt 20–25 főnyi csendőraliszt, a csendőrnnyomozó alosztály tagjai kerékpárral elindultak Nyiregyháza felé. Előtte ismeretlen parancs folytán visszafordultunk, a Péterfia utcai volt leventeparancsnokság épületében lettünk elszállásolva. Nemcsak mi, hanem másfelől érkező csendőrök is voltak itt.” (10.)

A másik tanú Hajdu László csendőralhadnagy volt, aki a következő vallomást tette: „Demeter főhadnagy Debrecenben közbiztonsági, karhatalmi parancsnok volt 1944. október 9-től október 19-ig, a kiürítésig. Nevezettel ezen idő alatt a Péterfia utcai leventeotthonban állomásoztunk. Azonban nemcsak mi, hanem az ország minden részéből érkező csendőrök is voltak Debrecenben Demeter parancsnoksága alatt.” (11.)

Demeter 40–50 főnyi csendőrrel tett említést, Kiss pedig 20–25 főről beszélt. Úgy látszik, a különbség a táborig csendőrlétszámból adódik. Demeter Zoltán főhadnagyot 1944. március 10-én helyezték a debreceni csendőrkörülethez a nyomozóalosztályhoz beosztott tisztnek.

Ezért érthetetlen, hogy Szilády miért Demetert küldte vissza Debrecenbe, s miért nem a parancsnokot, a közben őrnaggyá előlépett Könczeyt? Könczey nevéhez fűződtek a gettóban és a téglagyári táborban elkövetett bűncselekmények.

Továbbá nyitva maradt a kérdés, kiktől kellett védelmeznük a katonai vezetési pontokat? A Vörös Hadseregtől? Nem, erre alkalmatlanok voltak, sokkal inkább a partizánoktól, az ellenállóktól.

Mi történt 1944. október hó 13. napján a rendőrkapitányság udvarán?

Szendrei Lajos rendőr százados, tanú: „Egy napon megjelent a kapitányság udvarán Demeter főhadnagy géppisztollyal a nyakában, több német katona és magyar csendőr társaságában. Kihozták a fogdából a munkaszolgálatosokat és levetették velük a felsőkabátjukat, valamint hátizsákjukat. Hogy hová vitték őket, nem tudom!” (12.)

Az előkészületekből nyilvánvaló volt, hogy milyen szándékkal vitték el foglyaikat.

Czerovszky Zoltán detektív, tanú: „...hallottam Dr. Kovács Gábertől, hogy Demeter főhadnagy csendőrei a fogdába bezárt őrzeteseik közül kb. 50–60 zsidót elszállítottak, és a foglyok elszállításakor Demeter főhadnagy Dr. Kovács és Dr. Rutka Árpád rendőr fogalmazók előtt azt a kijelentést tette: »Ezeket ki fogják nyírni!«” (13.)

Rutka Árpád rendőr százados, tanú: „Személyesen ismertem Demeter Zoltán volt csendőr főhadnagyot. Ismeretségünk onnan eredt, hogy én a debreceni egyetemi jogi karának tisztviselője voltam, és a gyanúsított a debreceni egyetemen végezte tanulmányait kb. 1937-ben. Legutóljára Dr. Demeter Zoltánnal Debrecenben találkoztam 1944. október havában, a napra nem emlékszem. Emlékezetem szerint kb. délután 6 óra lehetett, amikor Dr. Demeter Zoltán, csendőr ruhában, főhadnagyi díszingóval, [50] a mellén keresztül géppisztollyal, odaköszönt hozzánk, hogy szervusztok, utána mindjárt fölényes hangon a következőket mondta: »Egy pár partizánt elintéztünk!« Arra azonban már határozottan nem emlékszem, hogy partizánt mondott-e, vagy más.” (14.)

Dr. Demeter főhadnagy: „Megfelel az a valóságnak, hogy az egyik napon a debreceni rendőrkapitányság épületéhez akkor érkeztem oda, amikor az épületből mintegy kb. 50–60 főnyi munkaszolgálatos csoportot indítottak útba a vörös templom irányába. Arra már nem emlékezem, hogy ez alkalommal milyen fegyvert viseltem. A csoport körül kb. 4–5 német katonát és 2–3 magyar csendőrt láttam. Ezek a csendőrök a kereskedelmi iskolába állomásozó német táborig rendészetbe beosztott kb. 10–15 főnyi magyar csendőrcsoportból kerültek ki. Ezek a magyar csendőrök elhelyezés és parancsnoklás szerint a német táborig rendészet kötelekébe tartoztak. Kérdésemre a csoportot őrző egyik magyar csendőr azt a felvilágosítást adta, hogy az ott lévő német tiszt vezetésével Nyiregyházára kísérik ezt a csoportot, mely az egyedüli szabad kijárási volt a városból. Megelőzően én ezt nem láttam, hogy vajon a csoport tagjainak felsőkabátját vagy hátizsákját elszedték-e, mert én közvetlenül az útbaigazításuk előtti pillanatokban érkeztem oda.” (15.)

Amint erről már említést tettem, Bogovics József október 11-én magyar és német csendőröket látott razzizálni a Széchenyi úton. Most Demeter főhadnagy erről a kereskedelmi iskolában székelő csoportról beszélt, mintegy megerősítve, hogy a munkaszolgálatosokat ez a csoport tartóztatta le és végezte ki. Demeter főhadnagy vallomásának többi részét a vád tanúi nem erősítették meg.

Mi történt október 13-án a volt leventeotthon udvarán?

Szabó Sándor tanú: „1944. október 13-án hajnalban csendőrök ébresztettek, a Péterfia utca 45. alá, a volt leventeparancsnokságra kísérték. Ott kb. 50 embert gyűjtöttek össze... Déli, kb. 2 órakor 3 csendőr őrmester kíséretében elindultunk a debreceni apafai erdőbe ásóval felszerelve. A levente központban csak egy csendőrtisztet láttam, Dr. Binder Gusztávot, aki azonban semmiben sem intézkedett.” (16.)

A Szabó Sándor mikor és kiktől tudta meg, hogy milyen céllal gyűjtötték be őket? – kérdésre elmondta, hogy: „Útközben egy csendőr őrmester jött mellettem, akivel beszélgettem, és a következőket mondta: »Ötvenen vannak, kb. egy-egy sirt kell majd mindenkinek megásnia.«”

Elmondta még, hogy: „Amikor az oroszok a téglavetőnél betörték, a pavilon laktanyai őrszázalój parancsnoka át akart szökni az oroszokhoz, azonban ő ezt a tisztet agyonlőtte.” (17.)

Pál József, Szabó Sándor és Dézi Sándor Fahidi József újságíróknak elmondták: „Október 13-án a reggeli órákban csendőrök összefogtak bennünket, az Alföldi Takarékos előtti tere vitték, onnan a Péterfia utcai csendőr laktanyába. Itt Dr. Binder Gusztáv csendőr főhadnagy parancsára négy csendőr kíséretében ásót és lapátot

vételeztünk, majd ötvenünket kivíttek az apafai erdőbe.” (18.)

Az egyik tanú elmondta még, hogy: „Amíg az udvaron ácsorogtunk, olyan hírek terjedtek el, hogy az irodában egy partizán kihallgatása folyik, a Kishegyesi úti temetőben fogták el, ki fogják végezni. Valóban láttuk, amint egy 16–17 év körüli, cigányképű fiút vezetnek el a lépcsőn, azt hiszem, a keze össze volt kötözve, a csendőrök pisztolyt szegeztek az oldalának. Így kísérték a kert végébe, majd a fegyver dörrenését is hallottuk. Sírja most is ott lehet.” (19.)

Ez a tanú megerősítette azt, amit Szilády Gyula volt csendőrezredes a debreceni rendőrségen a vallomásában elmondott. Ismétlem: „Jelentés szerint fogtak el partizánokat, s ezeket Martinovics ezredesnek a városvédelmi parancsnok adták át.”

Szilády, mint mondta: „Nem tudott arról, hogy a csendőrök ebben az időben magyar katonákat, munkaszolgálatosokat és civil személyeket, köztük nőket is agyonlőttek.” (20.)

Szilády elment Debrecenből, csak október 15-én jött vissza Dr. Besseney Lajos[51] főispánnal és Csóka László[52] polgármesterrel egy értekezlet erejéig, utána végleg eltávoztak. Ezért Szilády már csak a felszabadulás után, a rendőrségen értesült arról, hogy mi is történt az utolsó tíz napban Debrecenben.

Ruttka Árpád rendőr százados tanúvallomásában tett még említést arról, hogy: „...Debrecen városában, abban az időben több kivégzett embert láttam, de ezeknek a száma naponta 2–3 volt. Volt olyan eset is, amikor a kivégzeten orosz katonaköpeny volt.” (21.)

Hogy a kivégzett embereket mikor és hol látta, s miért végezték ki őket, sajnos a per irataiból nem derül ki.

Dr. Binder Gusztáv csendőr főhadnagy az ügy gyanúsítottja a Népbíróság előtt

Dr. Binder Gusztáv főhadnagy 1946-ban tért vissza az országba, ellene a fővárosi Népbíróság elfogatási parancsot adott ki. Bindert 1944. november 24-én vezényelték az akkor Budapesten a Naphegy tér 2. sz. alatt működő Nemzeti Számonkérő Különítményhez, amelynek vezetői Orendy[53] és Radó[54] csendőrtisztek voltak.

Az NSzSz katonai alosztálya ebben az időben folytatta a Bajcsy-Zsilinszky Endre[55] köré tömörült Magyar Ellenállási Mozgalom felgöngyölítését. Dr. Binder Gusztávot e katonai alosztályhoz osztották be parancsnok-helyettesnek.

A fővárosi Népbíróság visszamenőleg kutatta Binder tevékenységét. Berettyóújfaluból 1946. évi április hó 12. napján a következőket jelentették: „Dr. Binder Gusztáv 1943-ban itten Berettyóújfaluban, mint csendőrszárnyparancsnok helyettese volt [!]. Szolgálatát alatt semmilyen népellenes, vagy másnemű terrorisztikus dolgot nem követett.” (22.)

Dr. Binder Gusztávot 1946. április hó 9. napján a debreceni Népbüvészségen, április hó 15-én pedig az Államrendőrség Debreceni Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályán kihallgatták. Ez utóbbi kihallgatásán készült a 3451/1946. sz. jegyzőkönyv. Ebből kivonat: „Nincs tudomásom arról, hogy Debrecenben 1944 októberében csendőralakulatok az apafajai lőtérrel foglyokat kivégeztek. Tény az, hogy 1944. október 13-tól, vagy 14-től Debrecenben a Péterfia utcai honvéd kerületi laktanyában tartózkodtam, kb. október 18-ig, amely idő alatt az ott lévő csendőrtartaléknak voltam a parancsnoka. A Péterfia u. 45. sz. alatt levő véderő-parancsnoksággal együtt nem működtem, ott történt intézkedésekről tudomásom nem volt, én magam ott intézkedést nem tehettem.” (23.)

Az 1944. október 13-án a véderő-parancsnokság udvarára begyűjtött emberek megerősítették, hogy Dr. Binder Gusztáv csendőrtisztet az udvaron látták. A vélemények csak abban a kérdésben oszlottak meg, hogy Binder intézkedett-e, vagy nem. A per irataiból nem derült ki, hogy a szemtanúk nyilatkozatait a hatóságok figyelembe vették, vagy az ilyenkor szokásos szembesítést és pótnyomozást elrendelték volna. Nem az én feladatomban, hogy a hatóságok munkájáról véleményt alkossak, nem azért fessegettem a „Binder-ügyet”, hanem azért, mert Bindernek éppúgy, mint Demeternek az előljárója ugyanaz a személy, Martinovics ezredes volt. Az ügy kapcsán Martinovics felelőssége fel sem merült.

Ebből arra lehet következtetni, hogy Demeter a Kossuth utcában a főkapitányságon, amíg Binder a Péterfia utcában a véderő-parancsnokságon intézte a személyek útba indítását. Mással mivel lehetne magyarázni azt, amit Dr. Szarukán József és a szemtanúk egybehangzóan megerősítettek: mindkét helyről egyszere, a déli órákban indították el a csoportokat az apafai lőtérre.

Az 1947-re alaposan megváltozott belpolitikai helyzettel magyarázható, hogy a Népbüvészség és a főkapitányság az egész ügyet kurtán, furcsán lezárta. Az 1946. Nü. 320/3. sz. ügyirat tartalma: „A debreceni Népbüvészség Dr. Binder Gusztáv budapesti lakos kérelmére igazolja, hogy a debreceni Népbüvészségnél ismeretlen tettesek ellen az apafai tömeggyilkosságok miatti ügyben a Népbüvészség a nyomozást a Bp. 11. §. 3. pontja alapján, bizonyíték hiányában megszüntette. Ez ügyben Dr. Binder Gusztáv gyanúsítottként nem szerepelt.” Debrecen, 1947. évi május hó 7. (24.)

E súlyos háborús és népellenes bűncselekményt kik követték el, és miért? Kik voltak a fasiszta vérengzés áldozatai?

...és a német SS-legények szaporán dolgoztak...”

Pál József, Szabó Sándor és Dézi Sándor szemtanúk egyhangúlag a következő vallomást tették: „Fél kettő tájban érkeztünk ki az apafai lőtérre, ahol a két német katona fogadott bennünket, és tolmács útján azt a parancsot kaptuk tőlük, hogy a lőtér háta mögött két gödröt kell ásni. Ahogy a lőtér hátsó része felé mentünk, hatvan-hetven embert láttunk, akiket négy géppisztolyos német katona őrzött. Hallottuk, amint mondták nekik, hogy felső ruhájukat vessék le. Dézi azt is látta, hogy ezeknek a szerencsétleneknek minden értéküket ki kellett rakni a zsebükből. Az irataikat is elszedték, amit a helyszínen el is égettek. Cipőjüket és felső ruhájukat is lehúzták, és egy szál ingben álltak ott, és várták, mi lesz velük. Nekünk tolmács útján – a tolmács az Arany Bika egyik fiatal pincére volt – adta ki a parancsot a német főhadnagy, hogy gyorsan végezzünk, mert könnyen megeshetik, hogy mivelünk is másképpen találnak beszélni. Két gödröt kellett ásni, amikor a kisebbik 60–70 cm mély lehetett, a németek kivézenyelték bennünket, a gödörhöz közben 8–10 embert állítottak és sortüzet adtak rájuk. Ezek a szerencsétlenek véresen hullottak a gödörbe. Ettől kezdve percnként hallottuk a géppisztoly ropogását. Egymás után vezették az áldozataikat a gödörhöz, és a német SS-legények szaporán dolgoztak. Hátra nem mertünk fordulni, de ilyen kiáltásokat hallottunk: »Éljen Magyarország! A hazáért halunk meg! Nem vagyunk bűnösök, sem pedig hazaárulók!« Behányatták velünk a hullákat a gödörbe, majd gyors ütemben hozzáálltunk a sírok lefedéséhez.” (25.)

Egy szemtanú visszaemlékezését közölte a *Hajdú-Bihari Napló* 1974. október 13-i száma. Ezek szerint: „A sírok lefedése közben egy életben maradt áldozatot találtunk. Könyörgött, engedjük szabadon, itt lakik nem messze... Az egyik németül tudó SS-katona után kiáltott, mire egyikük visszajött, és lelőtte az életben maradtot.”

Megdöbbenő az a rideg kegyetlenség, amellyel áldozataikkal végeztek, s nem kevésbé gyűlöletes annak a sírásónak a kegyetlensége, amely a sérült áldozatnak sem kegyelmezett.

Az áldozatokat a gondnok lakásához közel vetköztették le. A lőtér gondnoka Dehenes Miklós főtörzsőrmester volt, aki családjával együtt kint lakott a lőtérrel. Mire Dehenesig eljutottam, már nem élt, családját pedig nem találtam. A lőtérrel katonai őrség is tartózkodott, akiket a németek elzavartak, a bűncselekmény elkövetése után pedig visszatértek, majd az áldozatok ruhájába átöltözve megszöktek.

A bűncselekményt kik követték el, és mivel indokolták tettüket?

Szabó Sándor: „...a munka végeztével láttuk, hogy a három-négy géppisztolyos katona 10 munkaszolgálatost kísért a gödörhöz. Ezeket a sírgödörrel szembeállították, és úgy adtak le rájuk sortüzet. A kivégzést 6–8 német katona és 2 csendőr végezte. Ez a két csendőr őrmester nem azok közül való volt, akik bennünket kikísérték a lőtérre. A kivégzésnél magyar csendőrtisztet nem láttam!” (26.)

Dézi Sándor: „A kivégzést 6 német katona és 2 magyar csendőr, egy szakaszvezető és egy főtörzsőrmester végezte. Így hatos csoportonként hozták a munkaszolgálatosokat a kivégzésre. A kivégzésnél 4–5 magyar csendőr volt jelen. A kivégzésnél egy német tiszt vezényelt.” (27.)

A gyilkosok mivel indokolták tettüket?

„Sajnálni, ne sajnáljátok ezeket a bitangokat – mondták a magyar csendőrök – hiszen ha nem végeztünk volna most velük, akkor ezek a bitang hazaáruló partizánok végeztek volna velünk.” (28.)

A „ha mi nem, akkor ők minket”-okfejtés a rossz lelkiismeretű emberek öngazolásának fogható fel.

„Meg voltunk győződve arról, hogy minket, szemtanúkat sem hagynak életben. Ehelyett sorakoztattak minket, s a német főhadnagy beszédet intézett hozzánk. Kijelentette: »Ezek a zsidók azoknak az angolszászoknak voltak a szövetségesei, akik lebombázták Debrecen-t.«” (29.)

Ők is a „szemet szemért, fogat fogért” logikáját követték. Nincs itt már szó világot megváltó hazafias szólalomokról, a gyilkosokat már csak a bosszú, a megtorlás és a felelősségre vonástól való félelem vezeti.

Hiszen ezt a tömeggyilkosságot két nappal a fegyverszüneti megállapodás aláírása után, és két nappal Horthy kiugrási kísérlete előtt követték el, amikor nyilvánvalóvá lett, hogy a debreceni páncéloscsatát is elvesztették. A nyilasok és a német fasiszták ekkor váltak őrgöngy vadállatokká. E tömeggyilkosság ezen a ponton lépett ki a „helyi” keretek közül, s vált országos jelentőségűvé.

E megállapításomat igazolják október 13., 14. és 16. napjának tragikus eseményei. Október 14-én a német SS konf-komendáns[56] parancsára egy alacsony, zömök termetű, szőke, fiatal, kb. 22 éves SS-katona két embert akasztott fel a volt Piac utcában, a régi posta épülete, a német városparancsnokság előtt. Nyakukba táblát akasztottak, rajta olvasható az írás: „Partizán voltam!” (30.)

Akár az SS cégtáblája is lehetett volna. Ennek a nyílt drasztikus akciónak mi lehetett a célja? Nyilvánvalóan a lakosság megfélemlítése, az ellenállástól való visszatartása. Október 16. napjának eseményeiről Reményi József számolt be, őt idézem: „A németek valósággal tombolnak a városban. A Piac utcán egy veres hajú germán előretartott géppisztolyos kísért több magyar fiút...” Katonaszökevények. „...sorsuk: biztos halál. A Kisállomás felől géppisztolysorozat ropog. Azt mondják, ott több tucat munkaszolgálatost végeztek ki. Előbb megásatták velük sírjukat, aztán sortűz... Bűnük: megszöktek hóhéraiktól.” (31.)

Megjegyzés: Lazarovits László az egykori temetői iratokban megtalálta 16 név helyén a bejegyzést: „Ismeretlen Kishegy[57] úti áldozat!”

Amint e tragikus események is bizonyítják, a magyar alakulatok bomlását csak kíméletlen terrorral, a megfélemlítés és megtorlás módszereivel tudták megállítani, és a háború továbbfolytatására kényszeríteni.

Meditáció a tömeggyilkosság áldozatainak sírjánál

Magyarország felszabadítása be sem fejeződött, amikor megtalálták az apafai tömeggyilkosság áldozatainak tömegsírjait. A sírok megtalálásáról Borsi József számolt be. Tőle tudom, hogy az „orosz” városparancsnok megbízásából lett 1944 novemberében a lőtér gondnoka. Mint mondta, a lőtérrel szemben lakott Hüse Imre erdész, aki komája volt, ő hívta fel a figyelmét a sírookra. A rendőrségnek jelentették. Gyulaházy Jenő, volt munkaszolgálatos, az Antifasiszta Egyesület elnöke is kereste volt bajtársait, így akadt nyomukra. Gyulaházy Jenő bizottsággal kereste meg Vorosilov[58] marsallt, hogy segítségét kérjék. A fasiszta bűncselekményeket vizsgáló bizottság 1945. évi április hó 4. napján szállt ki a helyszínre. Észrevételeit a B. 257/3-1945. sz. jegyzőkönyv rögzítette. Ebből részlet: „A Bizottság két tömegsírt talált, egy nagyobbat és egy kisebbet. Az előbbiben 53 halott feküdt orrára bukva, 2–3 egymás tetején. A másikból 9 halott került elő. Borzalomkeltő látvány, arcuk felismerhetetlen. Legtöbbjüket 3–4 golyó is érte, sokat ért tarkólövés. A tüdőpróba kimutatta, hogy nagyon sok áldozat halálos sérülése ellenére élve lett eltemetve. Olyan halott is volt, akin a golyó nem okozott halálos sérülést, mégis holt állapotban temették el. Ez úgy történhetett, hogy szívzédülés[59] kapott, amikor a puskacsövekkel szembenézett.” (32.)

A két sírból és abból, hogy először a kisebbik gödörnél és sorozatlövésrel végeztek áldozataikkal, arra lehet következtetni, hogy az áldozatok között a zsidó munkaszolgálatosok mellett magyar katonák is voltak.

A 62 áldozatot méltósággal és gyásszal a Monostorpályi úti zsidó temetőben helyezték örök nyugalomra.

Kiskunfélegyháza, 1987. július 21.

Molnár Béla, nyá. alezr.

Irodalom és forrásjegyzék

1. Mb. 13/1945. sz. BM irattár.
2. HBMA SZD 75.
3. Veres Péter: *Az ország útján*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1965, 59. o.
4. H-B Megyei Tanács Építőipari Vállalat dolgozóinak üzemi Híradója, 1975. III. évf. 10. sz. Dr. Szarukán József visszaemlékezése.
5. Nb. 1151/1946-6. sz. BM irattár.
6. Molnár Béla tulajdona.
7. Nb. 1151/1946-6. BM irattár.
8. Uo. 19. sz. ügyirat.
9. Nü. 930/1946. sz. BM irattár.
10. Nb. 1151/1946-6. sz. BM irattár.
11. Uo.
12. Uo.
13. Uo.
14. Uo.
15. Nü. 930/1946. BM irattár.
16. Nb. 1151/1946-6. sz. BM irattár.
17. Uo.
18. *Tiszántúli Népszava*, 1. évf. 33. sz. Debrecen, 1945. április 5.
19. Molnár Béla tulajdona.
20. Nb. 13/1945. sz. BM irattár.
21. Nb. 1151/1946-6. sz. BM irattár.
22. Nb. XII. 912/1946. sz. BM irattár.
23. *Tiszántúli Népszava*, 1. évf. 33. sz. Debrecen, 1945. április 5.
24. Nb. 1151/1946-6. sz. BM irattár.
25. Uo. 18. sz. irattár.
26. Uo. 44. sz. irattár.
27. *Tiszántúli Népszava*, 1. évf. 33. sz. Debrecen, 1945. április 5.
28. Nb. 1151/1946-6. BM irattár.
29. *Tiszántúli Népszava*, 1. évf. 33. sz. Debrecen, 1945. április 5.
30. Molnár Béla tulajdona.
31. Nb. 1151/1946-6. BM irattár.
32. A debreceni feltámadás. Debrecen, 1947. *Így szabadult fel Debrecen* c. riport, szerző: Reményi József.
33. B. 257/3-1945. sz.

Jelzet: MNL HBML XV. 64. g. VE 438. – Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, Gyűjtemények, Munkásmozgalmi-politikai gyűjtemények, Visszaemlékezések – Eredeti, gépeelt, aláírással.

[1] HALMOS SÁNDOR: „Emlékezz meg!” Hajdú-Bihar megye zsidóságának története napjainkig. Debrecen, 2003, 6.

[2] Uő (szerk.): *Nevek*. Debreceni Zsidó Hitközség, 2003, 3.

[3] Dr. Kölcsy Sándor 1885-ben született Szatmárnémetiben. A Kolozsvári Tudományegyetemen szerzett jogi- és államtudományi doktori oklevelet 1907-ben. Debrecenben folytatott ügyvédi gyakorlatot, 1928–1935 között a debreceni Ügyvédi Kamara elnöke, majd a Debreceni Közigazgatási Bíróságnál lett ítélbíró 1935 szeptemberében. 1932–1935 között felsőházi tag. 1935. november 1-től 1944. június 30-ig Debrecen polgármestere.

[4] Halmos: *Nevek...* 4.

[5] Csősz László–Fritz Regina: *Egy jegyzőkönyv*. <http://beszelo.c3.hu/onlinecikk/egy-jegyzokonyv> (Utolsó letöltés: 2018. április 23.)

[6] Tokody Gyula: *Debrecen története*. 4. 1919–1944. Debrecen, 1986, 444.

[7] *Debreceni Képes Kalendárium*, 1946, 66.

[8] Számvéber Norbert: *Páncélosok a Tiszántúlon. Az alföldi páncéloscsata 1944 októberében*. Hadtörténelmi Levéltár, Bp., 2002, 347–348.

[9] Gonda Moshe Élijáhu: *A debreceni zsidók száz éve – A mártírhaltalt halt debreceni és környékbeli zsidók emlékére*. Tel Aviv, 1971, 262.

[10] Uo: 262–263.

[11] Lazarovits László: Tényvázlat a Debrecen – Apafa katonai lőtér területén 1944. október 13-án végrehajtott tömeges kivégzésekről. In: *A debreceni holocaust ötvenedik évfordulójára*. Szerk.: Dr. Feuermann László. Debrecen, 1994, 70–71.

[12] Binder Gusztáv csendőr főhadnagy Berettyóújfaluban szárnyparancsnok, majd 1944 októberében Debrecenben szolgált. Innen Győrbe, majd 1945 februárjában Sopronba helyezték. A Nemzeti Számonkérő Különítmény katonai nyomozó alosztályának parancsnokhelyettese volt. A háború után elkerülte a felelősségre vonást, de 1959-ben, a volt csendőrtisztek elleni büntetőeljárás során súlyos börtönbüntetésre ítélték.

[13] Uo: 71–72.

[14] Felnyitották az Apafai-erdőben a náci vérengzés áldozatainak tömegsíriját. *Tiszántúli Népszava*, 1945. április 5.

[15] Szita Szabolcs: A munkaszolgálat Magyarországon, 1939–1945. *Hadtörténelmi Közlemények*, 117. évf., 2004. 3. sz. 847.

[16] Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL HBML) IV. 1406/b. 4278/1945.

[17] *Felnyitották az Apafai-erdőben a náci vérengzés áldozatainak tömegsíriját...* i. m.

[18] Lazarovits: i. m. 73.

[19] Szilády Gyula csendőr ezredes a budapesti I. csendőrkerület gödöllői osztályának vezetője volt, majd a debreceni VI. csendőrkerület parancsnokává nevezték ki. Részt vett a debreceni gettó és a gyűjtőtábor megszervezésében. Később a bekerített Budapesten részt vett a szovjet csapatok elleni harcokban. 1945-ben Debrecenben halálra ítélték, és kivégezték.

[20] Demeter Zoltán csendőr főhadnagy, a Nemzeti Számonkérő Különítmény ipari nyomozó alosztályának parancsnoka, majd a közéleti- és politikai alosztály vezetője. 1947-ben Győrben halálra ítélték és kivégezték.

[21] Kovács Tamás: A Nemzeti Számonkérő Különítmény. *Múltunk*, 2006/3. 80–82.

[22] Szakály Sándor: Akik a Magyar Királyi Csendőrséget – 1938–1945 között – vezették. *Rendvédelem-történeti füzetek* (Acta Historiae Praesidii Ordinis), 2011/XXI. 24. sz. 144.

[23] Kovács Zoltán András: A nemzeti számonkérés szervezete. *Századok*, 2002/5. sz. 1153–1154.

[24] Mi újság az országban? *Makói Népszerűség*, 1946. december 11.

[25] Győrben kivégezték Demeter Zoltánt és Márton Mihályt. *Kossuth Népe*, 1947. augusztus 10.

[26] Kettős kivégzés Győrben. *Friss Újság*, 1947. augusztus 10.

[27] Halálra ítélték egy szadista csendőrtisztet. *Világosság*, 1946. december 13.

[28] *Magyar Közlöny*, 1949. december 1.

[29] Cseh Zita: Volt csendőryomozók és politikai detektívek elleni büntetőeljárások 1959–60-ban. *Historia est... Írások Kovács Béla köszöntésére*. Eger, 2002, 49.

[30] Kovács Zoltán András: i. m. 1154.

[31] Cseh: i. m. 68.

[32] Ördöngös korunk – és kortársaink. *Katolikus magyarok vasárnapja*, 1976. április 18.

[33] LAZAROVITS: i. m. 73.

[34] *Magyar Közlöny*, 1948. szeptember 8.

[35] MNL HBML XXIII. 6. c/7. d.

[36] Molnár Béla katonatiszt, publicisztikai tevékenysége során főként a honvédelmi nevelőmunkával, az ifjúság nevelésének kérdéseivel, a közösségépítő munka fontosságával és a tömegkommunikáció szerepével foglalkozott.

[37] Gestapo (Geheime Staatspolizei): a náci Németország politikai titkosrendőrsége.

[38] Bika Szálló: Az Arany Bika Szálló Debrecen legpatinásabb, mai formájában 1915-ben, Hajós Alfréd tervei alapján épült szállodája.

[39] Molnár Béla közbeszűrt megjegyzése.

[40] Baky László (1898–1946) politikus, a Sztójay-kormány belügyi államtitkára, a nyilas kormány alatt a Nemzetbiztonsági Iroda vezetője. 1946-ban háborús bűnösként kivégezték.

[41] Endre László (1895–1946) politikus, a Sztójay-kormány belügyi államtitkára, a nyilas kormány kormánybiztosa. 1946-ban háborús bűnösként kivégezték.

[42] Ferenczy László (1898–1946) csendőrtiszt, a magyar és a német rendőri szervek összekötője. 1946-ban háborús bűnösként kivégezték.

[43] Zöld József politikus, 1944-ben Debrecen alpolgármestere.

[44] Könczey Gyula csendőr őrnagy, a Nemzeti Számonkérő Különítmény parancsnokhelyettese, a nyomozó osztály vezetője.

[45] Siegfried Seidl (1911–1947) SS-tiszt, a theresienstadi koncentrációs tábor parancsnoka, majd az Eichmann-féle Sonderkommando tisztje. Háborús bűnösként kivégezték.

[46] Martinovics István ezredes, 1944 őszén Debrecen katonai parancsnoka.

[47] Gyulaházi Jenő munkaszolgálatos, a háború után a debreceni zsidó közösség egyik vezetője.

[48] Veres Péter (1897–1970) népi író, politikus, többször behívták munkaszolgálatra. 1945–1949 között a Nemzeti Parasztpárt elnöke, rövid ideig honvédelmi miniszter, 1954–1956 között az Írószövetség elnöke.

[49] Szarukán József jogász, törvényszéki jegyző, járásbíró, majd törvényszéki bíró.

[50] Distinkció (lat.): megkülönböztetés, megkülönböztető jelzés.

[51] Bessenyei Lajos tankerületi főigazgató, 1943–1944 novembere között Hajdú vármegye főispánja, 1960-ban, 82 évesen hunyt el Svájcban.

[52] Csóka László (1898–1959) jogász, 1936-tól Debrecen főjegyzője.

[53] Orendy Norbert (1898–1946) csendőrezredes, a Nemzeti Számonkérő Különítmény parancsnoka. 1946-ban háborús bűnösként kivégezték.

[54] Radó Endre (1913–1946) csendőr százados, a Nemzeti Számonkérés Szervezete nyomozó osztálya katonai alosztályának vezetője. 1946-ban háborús bűnösként kivégezték.

[55] Bajcsy-Zsilinszky Endre (1886–1944) politikus, a világháború alatti nemzeti ellenállás egyik vezéralakja. A nyilasok 1944-ben letartóztatták, majd kivégezték.

[56] SS konf-komendáns: Molnár Béla valószínűleg a rendészeti egységek parancsnokára gondolt.

[57] Helyesen: Kishegyesi úti.

[58] Kliment Jefremovics Vorosilov (1881–1969) szovjet tábornok, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) magyarországi vezetője.

[59] Helyesen: szívszélhűdést.

Címkék:

[deportálás](#) ^[2]

[holokauszt](#) ^[3]

[tömeggyilkosság](#) ^[4]

[népbíróság](#) ^[5]

Kiadás: 18. évfolyam (2018) 1-2. szám

Forrás webcím: <https://www.archivnet.hu/adalekok-az-afapai-tomeggyilkosság-vizsgalatahoz>

Hivatkozások

[1] <https://www.archivnet.hu/adalekok-az-afapai-tomeggyilkosság-vizsgalatahoz>

[2] <https://www.archivnet.hu/cimkek/deportalas>

[3] <https://www.archivnet.hu/cimkek/holokauszt>

[4] <https://www.archivnet.hu/cimkek/tomeggyilkosság>

[5] <https://www.archivnet.hu/cimkek/nepbirosag>